Kmit, I͡Uriĭ
Z͡Hytie

Юрий Кміт

Жите

У Львові 1903 — —
Накладом Автора —
З друкарні — — —
В. А. Шийковського

ЖИТЄ.

Покликали його до хорої. Хата за містом далеко в полї, під лїсом. Їде з Найсьвятїйшими Дарами. На дворі курявиця — сьвіта не видко. Глухо свище вихор; проносить ся сумовитий звук звінка. Люди приклонюють колїна. В темряві блимає слабке сьвітло лїхтарнї. Заїхали з тяжким трудом на подвірє. Поблизько шушить жалібно сосновий лїс, немов би прочував важку хвилю. Сьвященик глянув на позатикане брудними, чорними шматами віконце похиленої хатчини і побачив сьвітло сьвічки... Увійшли до хати і тут розкрив ся образ крайної нужди та крайного людского нещастя, терпіння. Хата мала вигляд

»малої кучі«; стеля низька, треба голову склонити, хоча пан-отець середнього роста; ніякої обстанови. Порожно. На скрині лежить прикрите полотенцем мертве тіло пятидневної дитини. У головах стоїть хрест, коло него сьвітить ся кусник сьвічки і лежить вінок їз барвінку. На дошках під печию конає мати дитини. Сусїди, її чоловік і паламар вийшли з хати і з сїний. Сповідник, якого дійняло острашне чутє, питаєть ся хорої, чим образила Бога? Не говорить нїчого. Повторює се питаннє кілька разів — нема відповіди. Чути болючі зітхання. Зір безвиразний, мутний, блудний; рясний піт виступив на помарнїлім лиці. Віщун смерти... За хвилю покінчить свою недолю. — Звонить. Входять люди. Сповідник говорить їм про безпритомний, мовчазливий стан невісти. Розгрішає і надїляє причастиєм і єлеопомазаннєм. Части тїла

під брудним, подертим простиралом деревіють, корчать ся...

По скінченій церемонії питаєть ся пан-отець: чи був лікар? — Не було. Нема як і куди. Хай дієть ся воля Божа! Ай, Боже наш Предвічний! — Чорні думи сповили вразливого сповідника. Він з дому виїхав песимістично настроєний. Його мати, яку мучила ниркова слабість роками, вже в аґонії, безпритомна, може не застане живої; дитина тяжко хора на шкарлятину; коло жінки повитуха... Образ чужої нужди не вменшив, але прибільшив прикрого враження. Розпучливі думки тиснуть ся йому до голови. Як довго трівати-ме мартирольоґія людий? Кому вона по нутру? Що визволить сьвіт із безконечного катовання? Яка жертва? Глупе і траґічне житє! У вечер кладемо ся на сон, аби приспати дізнаний біль, а будимо ся, аби нові тортури ранили, кровавили наші серця. І так без кінця...

Екстремної, але крихкої вдачі пан-отчик почав поринати в богохульстві; став проклинати Адама, то знову оправдувати, нарікав на Провидіннє, на призначеннє сьвіта і людий, але швидко стрепенув ся, перехрестив ся і намагав ся відкинути, відогнати від себе »зрадливі, спокусливі проблєми добра і зла, питання без розвязки і без відповіди«. Хотів звернути свою уяву в иньший бік. Під лїсом забавляли ся розкішно, весело три серни і два рогачі.

Зьвірята бавили ся. Їм байдуже заметїльниця. Пан-отець глянув на забаву серн і рогачів. Важкі враження розсипували ся по снїгу, летїли з вітром. Далї по дорозї стрінув безжурних стрільців, що їхали на лови. Гарні військові конї потрясали величаво своїми головами, гнали вперед; пси повихиляли голови з воза, вітрили, чи швидко дійдуть до мети, щоб нарушити лї-

сову тишину, щоб понести острах між дичину, щоб звістити її конець житя... Буде боротьба житя і смерти. Пан-отець глянув на сьміливі, безжурні лиця синів Марса і Ескуляпа, чогось зжахнув ся, відвернув ся і поїхав далї. Під містом стрінув весїлє. Музики випроводжали молодих до шлюбу. Чути жартливі сьпіви. По голові сповідника промчала ся гадка: перед шлюбом весело, а по шлюбі... Розкішні звуки музики розвіяли сей дісгармонїйний тон, одначе не на довго. Віхали в місто; там несли дитину на латинський цвинтар. Журна громадка людий похнюпила голови і йшла мовчки за тїлом. Се нагадало сповідникови домашне горе...

Старе Кобло 1896.

СПОВІДЬ.

Молодий пан-отчик прийшов до церкви дуже невдоволений. Навіть не причесав ся добре. Жінка висьпівала йому ранний молебен то за діти, то за своє здоровлє, то за те, що він не заходить ся, аби вже раз пійти на парохію. Невинний бузько три рази навідав ся до їх хати, а вневдовзї знову пришкандибає. Чоловік кривить ся на сї відвідини, жінка ще більше. Часи любови загирили ся. У їх головах виринає одна гадка: подружє — се невідклична конечність, а ціль єго, розріст людського поколїня з безконечними нарїканями і величезними видатками. Ночі понайбільше проходять бозсонно. Гей, гей, ко-

либ то вернули ся семінарські часи, думав він собі, не спішив би ся я за золотим руном...

В церкві зібрало ся множество людий до сповіди. Сей шанібний збір не вменшив, а побільшив невдоволеннє пан-отчика. Треба посидіти довго, богато наговорити ся; треба наслухати ся потрібних і непотрібних річий. Бере махинально епітрахиль і сїдає. Голова набита ріжними домашнїми журбами. Льоґічний, спокійний хід гадок затратив ся. Збентежений і зажурений слухати-ме страждань иньших людий.

Приступає згорблена в чотири погибелї невіста. Хрестить ся без кінця й міри. Гримає в груди, аж гомін розходить ся.

— Коли ти сповідала ся?

— Я прошу вашої і божої ласки, сповідала ся, як купила мою красу теличку, по теплім Олексї А якже. Так, так.

— Покуту відправила?

— А що робить чоловік, як не покутує? Я вам так покутую, що годі докоротати свою віку.

— А чим образила ти Бога?

Ба, говоріть собі здоровейкі. Куди не стане, де не поверне себе чоловік, грішить і грішить. Подивлю ся — грішу, загадаю — грішу. Вродила моя красулька бичка, такого з зьвіздою на чолї. Файне було. Ричало, ричало — на третїй день згинуло. Я плакала — заводила, кляла себе і свою долю. Казали люди, що дістало вроки. Ну, тай погибло. — Шкода велика. А коровина як вам суятила за бичком! Крутила ся, гінчала, заложила ногу за жоліб і зломила ногу. Приходив Мошко зза води. Нехотїв купити. Ребра й кости, та шкіра, каже. Я більше наплакала ся, ніж за рідною дитиною. А поховала я вже троє. Всї були неживі.

— Али чим ти образила Бога? Що-ж далї?

— Ну, та прошу чесного катехізу, найбільше грішу мислями. Иноді загадаю собі недобре на Бога, на всіх сьвятих і на Пречисту. За що вони карають мене так тяженько? Ні я нажила ся, ні я нагуляла, ні я підхмелила ся. Все в роботі та в роботі. А що з тої роботи? Бодай то не родити ся! Грішу, страх грішу, бо чоловік бідує. Кляне себе, чому бідує? завидує, бо й тут добре, там не зле. В мене всьо з лівої руки. Дає Бог діточки. Та що з того! Не живі. Наболій ся, натерпи ся, буде з тебе... А поратунку як нема, так нема... Кажу вам, усьо завзяло ся на мою душу. Лиха доля запотарайкала мені навіть одну однісіньку курку. Тепер нема на сіль і нафту; добре несла ся. Недавно мому чоловікови поломило ноги дерево в лісі. Сьвіт до гори ногами хоче перевернути ся. Не знати яку дати собі радоньку! Худібки нема, курки нема, поля — кусня, пусте;

з чоловіка малий хосен! Роби, що хочеш, і дій, що хочеш.. забий ся.

Розплакала ся і важко зітхнула. Пан-отець ждав, коли вона покінчить, аби міг її швидче відпустити. Йому не добре робить ся. Вже саме оповіданнє невісти робить на нього прикре вражіннє. Не перебиває її, бо ще довше стане розводити ся, а людий чимало до сповіди.

— Щож більше? питає нетерпеливо сьвященик.

— Більше я не зробила нічого такого. Нікого не вбила, не запалила. Жию й сама не знаю, чого жию. На біду вродила ся, жию на біду і на біду треба вмирати, бо, як то кажуть, хрестянин грішний.

Прослезивши ся ще більше, помандрувала з розгрішеннєм у грішний сьвіт, якому вона день-у-день складає щиросердешні бажаня, аби завалив ся вже раз....

Ще одна особа полишаєть ся до сповіди. Пан отець утомлений. Рад би вже вийти... Але ся особа, немов йому на перекір наближаєть ся поволи, несьміливо. Що ступить крок, бє поклони, здіймає руки високо в гору, завертає очима, важко зітхає. »Боже, ратуй мене! Ах, Матїнко!« — Хрестить ся на всї боки.

По формальних, вступних запитах обжалованнє.

— Я грішна, дуже грішна. Підо мною горить пекло. А якже, Біг-ме, що так.

Якіж твої гріхи? — питає роздразнений і знетерпеливлений пан-отець. Він чує, що тут ще треба довго посидїти і самому ставляти запити. Уста й язик його знеможені. В горлї сухо. Нема слини. По жолудку вганяють ся вітри. Голод доскулює. Болить голова. В боцї коле. Засидів ся.

— Великі, великі мої гріхи. Не знаю, як спокутувати? А один гріх

такий величезний, як ся гора за попівством. Е, що я кажу, чимало більший.

— Ну, ну, говори, який?

— Та як би то сказати, прошу вашої ласки — мені вмер чоловік.

— Та що з того?

— То з того, що я проклята. Ай Боже, Боже, за що Ти караєш мене!

— Що-ж далї?

— Вмер мій чоловік. А менї все видить ся, що через мене.

— Як то через тебе?

— Та так — він заслаб, а я не доглядала його.

— Чому?

— Ба, говоріть собі здорові, тай я з вами. Не було кінця-ладу в мене і не буде. Вже так Бог хоче. Сьвята воля Його. Виросла я у наймах, здївувала там свій вік. За роботою я нїчого не видїла, а з роботи хісна нїякого. Хосен був — лю-

дям, не менї. Хто трапив ся, треба було йти за того.

— Що-ж далї?

— Е, воно не було від колиски гаразду, потім не було і далї не буде. Не знаю, як по смерти? Я пішла за нього, вже то за мого небіщика, бо мав два загінцї поля.

— А добре ви жили з собою?

— Ой не виділа я за ним сьвіта. — Хитає головою і зітхає.

— Чому ви жили зле?

Я не мала до нього серця, а він до мене. А зрештою, як не жити зле, коли в хатї біда? Ми по пів року не вказували ся до Божого дому, бо не було що на себе закинути. Дав Бог дїточки, а не дав хлїба. Я і він отїпали собою день-у-день по людських загонах. Але не вистачало. Дїти пухли з голоду і вмирали. Зза того все сварня, все клопіт, усе суперечка. Той мерзвенний живіт робить людям усю біду. Як не напакуєш його,

не дасть тобі дихати. Правда її то, що мій язик бігає, як машина. Тут скаже слово, далї дві, там три, так шибає собою, мов біснуватий. Вже то мабуть бабі нечиста сила, бодай моци не мала, язик у губу вложила. Куди обернеть ся, на кого подивить ся, меле і меле і перейми нема.

— Чи не сварите ся з ким?

— Е, та де... як хто зі мною, я з ним. В нашій хатї просьвітку не було зза біди. Жити треба, їсти треба, а тут нема що. Положив ся мій чоловік і вже більше не встав. Я гадала, що удає, що не хорий. Лишала я його в хатї, а сама йшла на зарібки. Не було кому і як його доглядати. Я прийшла, насварила ся, накодкодакала і заспляла, а на другий день знову до роботи. »Чи ти їв? чи пив ти? чи лекше тобі?« не спитала ся його. Не знаю, в мене не було серця. Ми гризли ся, наче пси під перелазом. Раз

вертаю, дивлю ся, він уже небіщик. Лежить на печи в чоботах, руки на хрест. Коли ми стягали з нього чоботи, на мертвім лици показала ся така болюча міна, немов би робив мені докір, що через мене зійшов із сьвіта, бо я не доглядала його. Я не знала, що він справді був хорий. Так прикро і жалко мені, що годі спокутувати і годі жити. Горе чоловілови на тім сьвіті. Як не біда давить мене, то якісь мари, страховища, привиди, біль сумління. Всяке дрантє звалить ся на чоловіка і дихай. Бодай би я була ніколи не зазнала землї, бодай би була моя мати не родила ся і я з нею!...

— Не годить ся таке говорити — впевняє пан-отець зажурену невісту.

— Я знаю, що не годить ся, що я дуже грішу. Але мене серце болить, що я така нещаслива була й буду. Щось заєдно стоїть менї перед очима. Сум і страх побирає

мене. Дайте мені пораду, як дожити свого віку?

Сповідник радить їй молити ся часто за душу померщого чоловіка, не забувати про нього. Вказує на тісний звязок між померщими і живими. Вона слухає, одначе не звертає мабуть великої уваги на доґматично-моральну науку, бо відходить і дає 50 сотиків на акафист — за дорібок, а не за душу небіщика.

На термін.

Лїсок, 20. X. 1890.

Дорогий Товаришу!

Вже покінчила ся майже чотиролїтна мандрівка та погоня за золотим руном. Я женю ся і спішу запросити Тебе на дружбу. Вінчаннє відбуде ся 2. XI. в Лїску. Добре, що чоловік зайде раз до спокійної пристани. Бодай то нїхто не потребував женити ся на термін. Ой назавидував ся я Тобі і загалом усїм сьвітским людям. Ваші відносини иньші; ви чомусь маєте більше щастя в тому зглядї, а зрештою вам не треба спішити ся; у вас заєдно вільна хвиля в виборі жінки і в любови. Менї йшло в тїй справі немов з каменя. Днї за днями минали,

місяці за місяцями, а руна як нема, так нема. Я роздразнював ся й знеохочував, проклинав женитьбу на термін, якої учасником кождий студент теольоґії. Найгірше се, що мої батьки, як бідні мужики, не могли менї підпомогати, довги більшали, а до того кождий зволив ласкаво допитувати ся, коли весілє? Все те вухами ляло ся мінї, тим то так довго не писав я до Тебе. Скажу правду, чогось стидно робило ся. Їздив я, їздив, робив оглядини, а ніякий хосен з того. Вкінци дійшло до того, що я почав випитувати ся в знайомих за паннами; записую в своїй нотатцї місце побуту панни, останню стацию, близші звістки про вік, *стан здоровля*, про фінансові відносини, про родинні звязки і т. д. Тяжка робота, але щож! До целїбату не чув я ніякого нахилу. Моїм бажаннєм було і є діждати ся родини; мінї се головно лежить на серцї. Се-ж вкінци становить посту-

лят подружя. Я виходжу з того, що коли я не зроблю нічого путнього на сьвіті, то може зможе зробити дещо мій син або донька.

Минає третий рік погоні — руна нема. Починаєть ся четвертий. Треба з собою вже щось вдіяти. Хотів я анонсувати себе в німецьких часописях. Але принагідно заїзжаю до питомецької свахи Зеновії, Лідихи в перемиській епархії. Вона любила сватати молодих людий; вона і в дома рядила всім, чоловік її не мішав ся до нічого. Заїзжаю я до неї і розповідую за своє лихо.

— Коли я вас не оженю, то ніхто вас не оженить, приговорює до мене пані Лідиха. Не мали-б ви чим журити ся, та паннами...

Тьфу! Того зїлейка повно на сьвіті. Крутить ся, вертить ся кождому попід ніс. Аж горить, а просить ся: »бери мене«! Я люблю й кохаю і кохати буду тебе аж до смерти і по смерти, лише промов

слово: пані, я не можу без вас жити, будьте моєю товаришкою. Дівчина за хлопцем, як риба за водою. Зацитувала міні вірші:

Kiedy już dziewczynie
Lat 15 minie,
Próżno ją pilnujesz,
Bo za chłopcem ginie.

А коли яка стане дорожити ся, носити ся: ви шапчину під пашину, тай дальше в сьвіт....
І знов вірші:

A pod moją klaczą
Podkowy kołaczą,
Nie chciała mnie jedna,
Dziewięć za mną płaczą.

Кажу Тобі, я і в сотній части не переповів би того, що вона наторкотіла. Дар, тай годі! Я аж віділхнув по такій розраді, немовби визволив хто мене зпід надмірного тягару. Пані Лїдиха подала докладну характеристику всіх паннів з околиці, нарозповідала тьму-тьменну

ріжних історий, що тикали ся щасливого й нещасливого подружя. Вона все знала, все бачила, все розуміла добре. В подружю, каже, нема що довго перебирати. Подружє й женитьба — се льотерия. Виграєш або програєш. Коли жінка має міцні груди, руки й ноги, дещо призбираного в старій панчосї, а до того з лиця більше подібна до пізновесняного дня, ніж до глухої осїнньої, слітної півночи: клякни, хлопе, перед нею і говори любовний отченаш: панї, ах панї, я вас *першу* полюбив і любити буду. Дозвольте зложити горячий поцїлунок на вашій ручцї. Не від небес, лише від вас я жду свойого спасення. Коли таке висьпіваєте, паннї закрутить ся в головї, наче курцї від чемерицї. Отже й ми будемо придержувати ся тої системи. Гадаю, що ви вповнї годите ся? Нема чого страхати ся. Аби в чоловіка голова не порожна, жінка стане танцювати, як він за-

хоче. Дурному все вічна память — дурний бідний, а бідний дурний. Ми зробимо, що все буде добре.

По таких запевненнях і по смачно приладженій вечері протягнув ся я вигідно в роскішно вистеленій постелї, та поручив ся ласкавій памяти Морфея.

Се все, що Лїдиха наговорила, почало другого дня переходити в дійсність. Постановила й зробила. Рано повідомила післанцем Марію Веретено, вдову по почтмаїстрі в місточку Лїсок, що приїде до неї між пятою і четвертою годиною з богословом. Марія подякувала за ласкаву память і додала з свойого боку, що в тім часї будуть в дома.

Домашнїй порядок у Веретенихи зробив на мене приємне вражіннє. Три невеличкі комнати, прибрані доволї елєґантно і ґустовно. Не було нїчого над міру накопиченого. Всюди чисто, сьвіжо, роскішно. Доньки скромно повбирані. Мати й

діти кречні, ввічливі. Перший ступінь зазначив ся добре. Стара се особа доволї висока, худощава, трохи похилена, блїда, з апатичним, утомленим, сумним виразом лиця. Очи малі, швидкі, в яких проявляєть ся проворність, меткість і *запопадливість*.

По формальних привитаннях посїдали ми в сальонї. Тепер почала ся робота очий і язика. Очи вивязували ся швидше з свойого завдання. Незамітно, але уважливо стріляли сюди й туди. З язиком була трохи важча справа. Не знали ми, головно я, від чого зачинати? Лїдиха ратувала ситуацию. Заговорила про погоду, звернула на врожай капусти, проса, на заразу чубатих курок, сказала кілька прикрих компліментів тхірям і лисам, бо загладили її двацять молодих качок. Нарікала, що погиб рижий кінь. Розговорила ся, а сим робом улекшила нам моло-

дим, бо ми більше прислухували ся, инколи додавали дещо від себе. Юлїя, себто моя суджена, питала ся мене, невже подобають ся менї тутешні околицї? Я прихвалював; при тій нагодї висказував я, які місця припали менї найбільше до вподоби. Юлїя признавала ся до такого самого смаку, тілько з деякими відмінами. В невдовзї попросили до кави. За кавою пішла розмова знову про господарські справи, про балї, про сьвіжі подружя, про знайомі родини. Я набрав переконання, що Марія і доньки розуміють ся добре на господарстві. А се для мене важна річ. Юлїя сама собою теж подобаєть ся менї: струнка, середнього росту, з роскішним, ясно-русявим волосєм; сині очи, гарне, румяне лице. Поводить ся весело, свобідно, отверто. В її рухах пробиваєть ся житє, черствість. Не грає великої панї; осьвіта неве-

лика, от як у доньки маломісточкового почтмайстра.

По вечері від'їхали ми. Лідиха питає по дорозі мене: „Що чувати з моїм серцем? Правда, я знаю, де завести?" Я признавав ся несьміливо, що вподобав собі Юлїю. »Отже добре, каже Лідиха, я розвідаю ся, чи можна робити які заходи? Приданого вона буде мати до двох тисячів і скромну виправу. Кілько маєте довгу?« — Сїм соток. — »Ну, ну, нїчого. Я мушу вас докладно висповідати, аби знати, що говорити«. До тижня відбули ми заручини. Лідиха навіть сама осьвідчила ся за мене, бо я був дуже збентежений та пригноблений попередними пошукуваннями. Таким отже робом я вже женю ся. Думаю, що не відмовиш моїй просьбі. Адже між нами здавен-давен було так поставлено: я даю тобі шлюб, а ти менї маєш бути дружбою. Будуючи на

сю умову, маю повну надію, що вволиш мою волю.

Не дивуй ся, що так довго розписав ся — се моя натура, а зрештою віки минули, як я писав до Тебе. Що чувати? Але Ти теж нечемний, що не відгукнув ся коли до мене. Відпиши скоро.

Цілую тебе

Андрій Шрам.

(В три роки пізнійше).

Чортова Скала 18. IX. 1893.

Дорога Мамо!

Ваш пакунок з листом отримала я. Дякую щиро. Материя на суконку й фартушок дуже гарна, лише на фартушок бракує богато, ще треба майже половину стільки. Лишу отже єї для моєї сподіваної дитинки. Або-ж воно не схоче красного? Аби тілько жило й було здорове. Що там пораблястe? Чи здорові? Коло мене сяк-так, лише бідую без служниці; роблю все, а

тут й не конче можу... Параска так рвала ся до дому, що аби був хто припняв її на ланцюх, то була би єго перегризла і утїкла.

В пакунку до мамунцї, кілько пригадую собі, післала я се: ковбасу, кусник полядвицї, кусник похребтини, трохи смальцю, кусник солонини, мяса і дві кишки.

Що-до нашого пожитя, то аж бою ся писати. Він сто разів гірший, ніж був; такий дуже прикрий, Терплю як на хрестї. Не описую всього, аби Ви не згризли ся дуже; тїлько ще маю надії, доки Ви живете. Ой Мамо, Мамо, добре кажуть менї люди, що ми не дібрали ся. Бог знав, як дсбирати ся. Правда, що нї я до нього не чула нїколи нїякої симпатиї, нї він, здаєть ся, не почував єї до мене. Ми тепер одно одному тягаром. Шкода тої сотки, що Мама дали Лїдисї за сватаннє. Не лїпше було вже тодї розпрощати ся з ним, коли не до·

віряв нам і казав собі показувати щадничі книжочки! За се тепер чую: їздив я, їздив, аж виїздив собі долю з чортовими рогами... Ліпше було вийти за того учителя, ніж за мого любого чоловіка. Нам захотіло ся попівства. Все сварні, все суперечки й нарікання. А всї ті невзгодини зза дрібниць. От прибила я диваник висше, ніж треба. З того вчинила ся така сварня, якої сьвіт не чував. Аж вікном мусїла я вискакувати перед прискакуваннями, відгрожуваннями й напастливими говореннями. Хотїв конче зневажити мене. Буде вам бабрати ся годинами коло того самого слова, або коло чого иньшого. Розбирає, додає, зміняє, перекручує, натягає, додумуєть ся, скаче, пінить ся, бігає. Нема йому тодї місця. Не зважає, чи є хто, чи нема. Позавчера бабрав ся так, бабрав, а я не стерпіла, хоть всеж таки, таючи мою злість, сказала спокійно до

нього: »іди, йди чоловіче, відчіпи ся, дай мені чистий спокій, хляпаєш своєю губою, як швець холявою!« На біду я се сказала. Гадала, що здуріє. Від полудня аж до опівночи бабрав ся над тим порівнанням. »Сьвященик замість губи має холяву. Таке сказати сьвященикови. Хиба проста баба таке скаже« і т. д. Або знову сидимо собі недавно в кухні, говоримо про се і про те. Зайшла бесїда про вечерницї. Я висказала ся хибно: замість компанїювати, чи акомпанїювати, чи якось там, я сказала: комбінувати. В присутности слуги і паламаря накинув ся на мене: ти проста дївко, ти Паранько, ти Марунько, ти нїчого не знаєш, ти нїчого не чула й не видїла, — ти дурна і твоя мати дурна. Таке саме стрінуло мене вчера. Дитина не хотїла їсти, плаче, плаче, докучає; я мала щось під руками й кажу: на, жери. За се був для мене

судний день! Або що я мала за пекло на весні. Я мамі про се й не писала. Скажу тепер — лекше буде. Вийшов він до городу; дячиха полола бураки й огірки. Дивить ся, дивить, а потім каже, що огірки за густо посаджені, отже треба переривати. Я вийшла й починаю кричати на дячиху, що вона робить не своє діло. Він прискакує і героїжить ся, що так має бути, як він зарядить. Я йому толкую, приговорюю: не мішай ся в не свою роботу, але де. Крик, лайка! Я утікла, аби не було авантури. Та за те в хаті був рай-рай... Бодай не згадувати! Аби сказав лагідно, по доброму — ні. Змиє, сплюжить, нацабанить — він невинний, він сьвященик. Служниця чує все, від служниці мандрує далі. Я не можу потім подивили ся людям у очи. А ти заходи ся коло нього, припадай на вколїшки, догоджуй, обпирай його, нагодуй його, ба, ще й як? Се

не добре, се менї не смакує, ти мене живиш як пса. Випіканий риж не буде їсти, лише мясо. Рано кава вже мусить стояти на столї, коли він вертає з церкви. Поприготовляю склянки, каву, сметанку, цукор і иньше, а сама йду заглядати, коли буде вертати до хати, бо в противному разї... При обідї треба тихо губами перебирати й голосно не жувати й не сербати, бо зараз дістанеть ся: »ти Марунько!« Я того всього не можу стерпіти й одно одному наставляємо острі кінцї. Годї викоротати. Не знаю, що такого — Тато снять ся мінї майже що другу ніч: все або стоять надомною, або плачуть, або утїкають в білім футрі на виворіт. Ой Мамо, Мамо, здаєть ся, що Тато потягнуть мене за собою, коли вони все тепер так коло мене; може ...небавом візьмуть мене до себе... Я й не жалувала би; маю так мучити ся,

терпіти, то радше йти в землю за Татом!

Прошу прислати мінї перепис, як Ви робите струдель, можеб я собі коли зробила. Кінчу й цїлую руцї дорогої Мамунцї, любу Мільцю цїлую сердечно — Юлїя.

Чортова Скала 7. І. 1894.

Дорога Мамо!

В день Іменин дорогої нашої Мами і ми її дїти спішимо зложити від себе щирі бажання, аби Пречиста, ся Мамунцї Патронка, упросила в свого Сина всього того, чого собі бажає серце Мами, а поперед усего, аби Всевишній заховав ще довго-довго для нас нашу Мамунцю в щастю й добрім здоровлю. Простїть Мамо, що так пізно складаємо Вам бажання, хоча робимо се в самий день Ваших Іменин, одначе отримаєте їх пізнїйше. Не беріть нам сього за зле, бо ми тепер так зайняті, помимо сьвят, до останнього уму-

чення, що Мамі годі навіть поняти. Всьо сама, всьо сама. Ми вже тиждень без жадної й жадної слуги, а тут ще порозхоровували ся діти. Я вже ледво жива ноги за собою волочу. Тілько роботи, що помимо цілоденного умучення не йдемо ніколи спати перед опівночою і не знати, як довго оно так буде, бо найменшої надії не маємо дістати слугу. Я вже упадаю з праці, бо треба і кормити і няньчити дітий. і бути кухаркою і прачкою і всім, і всім, а се чую по собі, переходить мої й так слабі сили. Ми просили Маму за слугу — щож—нема!

Тішу ся дуже, що Мама вибирають ся до нас. Прошу зараз по Йордані приїхати, бодай на пару неділь, а може яку слугу Мамунця візьмуть ??? Я отримала все, за що красно дякую. Може Мама не мають грибків? Я прислала би віночок, або Мамунця візьмуть самі, коли будуть від нас їхати. Очікую як най-

скорійше Мамусї. Спішу ся дуже, бо відходить почта. Цїлую руцї дорогої Мамунцї. Здоровлю й цїлую сердечно Зоню й Мільцю — Юлїя.

До листу моєї любої жінки долучую і я від себе кілька слів. У нас, Мамо, нові гостї так висьпівують, так щебечуть на ріжні тони висші й низші, що я иноді й ока не можу прижмурити. Але се нїчого. Тїшу ся сином і не можу натїшити ся. Се моя надія, моє щастє, моє житє. Дуже люблю свої діти. Бавлю ся з ними, нещу їх. Як лише уродив ся мій син, я вже припав до нього, цїлував, пригортав, аж менї на силу вирвали єго з рук і понесли купати. Дїти, а головно мій дорогенький синочок, є надгородою за *журливі днї* мойого подружя. При них забуваю на всї сварки, на всї лайки, на постійні суперечки, відтинання й відворкування моєї Юльцї. Синочок затирає всї тяжкі хвилї, що були між

нами. А було їх досить. Боже, Боже, як подивлю ся позад себе, острах здіймає мене. Инколи бувало, хоча-б я хотів або радив що найліпшого, вона засичала, остро відпалила, злобно, гнївно спротивила ся, як-раз лише тому, що се було моїм бажаннєм, та що я хотів того. Моїх уваг не слухала, кпила собі, острим язичком питлювала без кінця. Все намагала ся поставити на своїм, тим то в хатї невзгодини за невзгодинами, тим то доходило до страшної халепи. Як ми нераз ганебно паплюжили ся! Иноді знову мало що не прийшло до бійки. Нема що згадувати. Хай лихо спочиває. Бодай не вертало ніколи. Бідненька моя жіночка тримаєть ся мене тепер, як ріпяк кожуха. Коли виходжу де, то все випроваджує мене аж за фіртку, прощаєть ся по кілька разів, просить уклінно, щоб я вертав скоро, навіть аби я не барив ся довго на вечернї. А що я

мусів кромі вечерні катехизувати, казати провести на голос молитви та вчити сьпівати, отже не міг я швидко вернути, тому то трохи докорювала мені за се. Досить, що нам тепер добре, мило й приємно. Ми щасливі. А як буде далї — Божа ласка. Все те завдячити треба народинам синочка...

Хотїв би я купити корову, але дуже дорогі. Молоко беремо від дячихи. Товсте, добре, бо мають гарну пашу. У нас подорожіли свинї, мясо теж солено оплачуємо. Я тепер почав на добре приготовляти ся до конкурсового іспиту. Зрештою нїчого нового.

Цїлую сердечно Ваші руцї і бажаю Вам усього найлїпшого — Андрій.

Лїсок, 26. I. 1894.

Дорога дитино!

Я дуже зраділа Вашими листами. Вони неподібні до попереднїх.

Нема в них опису гіркого пожитя, нема давніх погроз... Мабуть поліпшило ся... А може, тепер, коли Бог дав Вам сина, житє між вами стане більш людське, може будете заходити ся, аби скорійше перейти на парохію. Аби лише Твій муж здав конкурсовий іспит. Я не видала такого дива, як між вами. Небіщик мій чоловік, а Твій тато покричав бувало, покричав і знову добре. А коли я розкричала ся, або зі слугами перемовляла ся, шапку на голову і з хати. А тут.

Рада-б я Тобі помогти. Годі. Придумую на ріжні способи... Дарма. В таку далеку сторону не схоче йти ніяка слуга відси. Не добре воно, що Ти без слуги, бо як є, так є, а все в хаті багато закрутанії; то гірше мучить, ніж яка робота. Ще тепер у зимі, а потім? Чи Ти певна свого здоровля? А до того й роботи буде потім більше; треба в городі щось обкопати, треба щось

посадити. Старай ся конче о слугу. Тепер привчила би Ти її дещо, а потім добре було би Тобі. Шануй ся, бо хто Тебе, моя дитинко, виручить? Нікого свого там не маєш, а чужий не схоче...

Дивлю ся на двір і тяжко робить ся мінї на душі. Метелиця. Студений вітер зриває сніг, підносить у гору, розмітує, хитає ним на всї боки і творить непроглядну невидь; ударяє діймаючим, одностайним лоскотом у вікна й віконниці та наповняє сумом хату. Подібно робить доля з моїм житєм. Розщибує мною, куди хоче і як хоче. На дворі понуро і в мене невесело. Я вкладала собі инакше, гадала, що буду спокійна на старість, а всьо стало ся противно. Не було гаразду від початку, а тепер вдові з дїтьми то вже не буде. Аби бодай Твій вуйко памятав на тебе! Кілько я йому нагадувала ся. Та що з того! Записав на церков, повкладав у пле-

банїю, стодоли, решту позахапува
Твої тїтки, а мінї триста ринськиx,
тай то аж по термінах, по судах;
ще тамтого тижня мусїла я їздити
в тїй справі до Роздорожа. Хай на-
ситять ся, може їм іще мало свого
маєтку, а я прошу в Бога тілько
здоровля, бо не домагаю. Плечі й
руки все болять мене — не з пра-
цї, бо щож тепер роблю такого,
але здаєть ся сухоти чекають ме-
не; спати не можу цїлими ночами.
Клопотів по вуха. Як знаєш, я ста-
рала ся виїхати з Лїска, та бояла
ся, що здоровлє не позволить менї.
Тепер знову нова закрутанія коло
мене. Вибирала ся я їхати до Тебе
до Чортової Скали. Годї. Треба ла-
годити ся до весїля. В мясницї має
бути вінчаннє Зонї з богословом Пе-
тром Луговим. До давньої моєї жу-
ри присунула ся нова в иньшій
одежі. Страхаю ся, аби Зоню не
стрінула Твоя доля. Ходжу, виві-
дую ся, розпитую про нового зятя.

Час короткий, треба спішити ся. Одні говорять се, одні друге; одні хвалять, иньші дають свої уваги і вказівки. Я з того всього дурна. Були й такі, що казали: пошийте Зоні торби, пустіть її радше за жебраним хлїбом, ніж маєте віддарати за Лугового. Адже се радикал, поганий чоловік! Я не розумію сього слова, але уявляла я собі щось дуже страшного. Проміркувала я, чи не буде се злодій? картяр? пияк? розпустник? Соромила ся питати, аби мінї пояснили докладно слово »радикал«. Далї гадаю, чи не з зависти виговорюють таке люди? Придивляю ся йому, підходжу, одначе не можу нїчого такого доглянути. Кажу Тобі, моя голова повна ріжної ріжности. Тяжко навіть доглупати ся чого посеред сих толків. Я ходила з Зонею до нашого жида-ворожбита, — Ти собі пригадуєш його? — аби вичитав з книжки, чи

се подруже буде щасливе? Жид казав, що Луговий найліпше „допасує“ Зоні. І я вспокоїла ся трохи. Розповідала я йому її за Твоє житє. Він дивив ся в книжку, довго роздумував, потім вийняв флящину з чорною масою. Я посилаю її Тобі. Покропиш нею простирало на ліжку Андрія, покропиш сорочку на собі, трохи даш йому до кави або гербати Се повториш три рази. Тілько стережи ся, аби він не підглянув сього, бо могла-б ти мати біду, казав би, що чаруєш його. Може дещо поможе.

Котрого дня буде вінчаннє і хто давати-ме шлюб — не знаємо ще. Але ми вже тепер просимо уклінно Вас прибути на се сьвято. Дай Боже, аби вони були щасливі. Луговий видаєть ся добрим чоловіком; за дуже поважний, похмурний, мовчаливий, трохи несьміливий. Його родичі — селяни. Не хоче нам сказати, кілько має довгу?

»Я спускаю ся на ваше сумлїннє; що призначене, говорить, для Зонї, то ви не задержите, але дасте по шлюбі«. Коли він не жадає докладно гроший, отже я тепер беру з того віна її опроваджую тим дім, роблю потрібні прийнятя, а свою пенсию складаю на книжочку для Мільцї. Вона так хоче конче їхати до Чортової Скали; все просить, конопадить мене, аби я обіцяла їй, що поїду з нею в лїтї. Але то трудно, бо всьо коштує. Дуже зле тепер виглядає. Нездорова. Вічно болить її голова, ноги ломлять. Була я в того лїкаря, що то оглядав Тебе недовго по шлюбі. Та він не сказав нїчого певного. Його лїкарства не помагають. Треба би їхати до Львова. А тут така пильна робота.

Я розписала ся, тай забула подякувати Тобі за несподїванку.

Всьо дуже добре, а паштетова найлїпша; всї ми їли, навіть була

тоді учителька Мільці й дуже смакувала собі.

Пильнуй себе й діточки, уцілуй їх від мене. Ще раз просимо Вас на весілє. Ми напишемо, котрого дня буде. Цілуємо Вас усїх сердечно — Мати.

Чортова Скала 30. IV. 1894.

Дорогенькі!

Тїшу ся дуже, що приїду до Мамунцї. Бодай на трохи вирву ся з того пекла. У нас анї поліпшило ся, анї погіршило ся. Тяжко тай тілько. Намотає всього, намотає, наробить саламахи, а ти слухай його теревенїв. Аби сьвятий був, мусить відчинити чоловік уста, бо инакше тарадайкав би без кінця. Деколи спиню його балаканнє, деколи зно ву навару такого пива... Що я тепер наговорила ся, нападькала, заки він згодив ся, що поїду до Ліска. Не хотїв і не хотїв, а найбільше через діти. Що то, каже, Мірцьо має до-

перва семий місяць; загладиш мінї дитину, гроші стратиш і т. д. Я заявила йому рішучо, що мушу виїхати, аби засягнути лікарської поради в своїй хоробі. І він тодї згодив ся, лише припоручив доглядати дїтий як ока в голові; Мірця каже там у Мами охрестити, бо від нас далеко до уніятського сьвященика.

Знаєте, Мамо, вже третїй тиждень маю слугу-Маруньку. Трохи привчила я її варити, показала їй де-що при ґосподарстві. Вона робить порядки в огородї Ми вже посїяли росаду і цибулю; два корцї картофель посаджено. Хочу ще продати веприка, бою ся, аби тут без мене що йому не стало ся, аби не запарила його. Більше не пишу, бо поговорю з Вами устно. Приїзжаю в суботу, вишлїть фіру. Вичитали ми в ґазетї, що Луговий дістав місце таки в Лїску. Добре стало ся, буде Мамі веселїйше. Здоровлю всїх і цїлую руцї дорогої Мамунцї. До побачення — Юлїя.

Чортова Скала, д. 28. V. 1894.

До дому вернув я від декана в середу. Застав у порядку все, — хату мов сьвяті перелетіли, – тихо, спокійно від рана до вечера. Серце віджпває, радуєть ся. Давно я зазнавав сього добра. Нема ні сварки, ні острих відтинань, ні публік та мерзенних, огидних насьміхів для ворогів, нема сварні — аж любо! Йду відповідно настроєний правити службу Божу. А як нераз приступав я до вівтара — Бог один відає.. Гарно все тепер, лише сум сповиває чогось душу, бо любих, дорогих моїх діточок нема тут... За негідну їх матір мушу я терпіти і сї біднятка. Але гадаю: за се вона може набере там розуму, та вже спокій буде між нами. Аж нараз одержую від Тебе лист. Боже! як він згриз мене нині... Бодай би ні я Тебе не знав, ні Ти моїх порогів не бачила; бодай і сліду не стало, ніж ми мали стрінути ся й повязати свою до-

лю! Що ми зробили з сьвятої річи — з подружя? Годі виповісти. Лїдиха сто лїт за мене й за Тебе буде конати. Шах-мах і весїлє!

Скажи мінї, маю я деяке право до своєї дитини? Говори, говори, делїкатний язичку. Чомуж вибираєш, не оглядаючи ся зовсїм на мене, особу мінї зненавиджену, прокляту Ксантипу за хрестну матїр для моєї дитини? Здаєть ся, я дїпше пошанував Твоє материньство, бо не зважив ся назвати дитину зненавидженим Тобою іменем, хоча я любив се імя. Але щож Тобі *я*, моя особа, аби на її вийшло. Все було повпереки, все на перекір, чом же й мало-б инакше бути? Він так, я так: в н у лїво, я в право. Ба, Ти навіть не питаєш ся, лише повідомляєш про свою волю і кажеш безоглядно мінї примінити ся до неї, додаючи, що Луговий так каже. „Таке Ти робиш? Отже Луговий має тут рішити? Штурк Панька в око, Пань-

ко спить, а око висить. Скажи: мудра, добра жінка так поступає з чоловіком? І хто не візьме Тобі сього за зле? То Луговий має рішати, а я лише примінити ся до Вашої постанови й шинку прислати, бо колиб не шинка, то може уважала би Ти за безпотрібне писати про се до мене. Дивує мене, що шинку любиш, а веприка тримати при хаті зовсім не любиш. На Твою поведінку лише се можна сказати: стань, подивись, плюнь, відступись...

Що Луговий говорить таке, не дивує мене, бо він ще не знає, чим є дитина для батька. А для мене має бути се маловажна річ, що моїй дитині має стати раз на все хрестною матірю — ся, що провадить свою рідню на безголовє, ся марнотратниця; а що найстрашнійше — се кат — се довголітня, немилосерна вбійниця свойого рідного чоловіка. Що вона з ним виробляє? Такому вченому чоловікови

вкрала, змарнувала житє. Він через неї став між людьми ідіотом; вона не спокутує того гріха. Се зьвір — не женщина. І Ти пишеш: не випадає инакше? А випадає, аби *така* була мамою для моєї дитини, хоча би лише хрестною? Кажеш, що обидить ся. Гарна історня — диви на неї! То Ти волиш згристи мене, аби тілько її не обидити? Мінї має більше залежати на неї, ніж на своїй дитинї? Я скажу їй в очи се. Гадаю, що Ви всї повинні ізолювати її з своєї родини, геть вилучити з поміж себе, колиб Ви мали бодай трохи співчутя над сим нещасливим її чоловіком. А Ви навіть страхаєте ся то зїлечко обидити, хоча би й дитину нашу жертвовати на се, помимо що недавно ще тягала Вас по судах? Отже се їй випадало, а нам не випадає, бо уразить ся? А се що таке?! Пусти пса під лаву, він вилїзе на лаву. Я не позволю собі на голові гречку моло-

тити. Чого Ви надієте ся від неї? Вона дуже Вам щира, нема що говорити! Сядьте собі коло нашого стола, возьміть собі свого хлїба й кусайте, будьте ласкаві. Багато Вам надавала? Га? Що? Найшли церкву Богу молити ся! Але я виджу з сього, що Ти до таких людей не чуєш зовсїм ніякої відрази, а може навіть такі Тобі до смаку... Родом кури чубаті. Уразить ся? Адже вона процесувала ся недавно і вже перепросила ся, тим то певнїйше перепросить ся за се, а для дитини полишить ся такий нещасливий вибір на цїле житє; а коли підросте, прийде до розуму і буде мати трохи людськости в собі, чи не стане мерзити ся такої хрестної матери? Се гріх. І хто иньший привів його до того гріха, як не сей, що вибрав для нього таку матїр? Невже се ущасливить його? — тим більше, що я не буду в силї, аби я міг перед ним без погорди і омерзїння про

неї виражати ся. Коли одначе мій протест і тепер не може мати в Тебе жадної сили, то я признаю ся отверто: по чотирьох роках не стає менї вже сили провадити з тобою далї таке житє, менї вже все остогидло; я вже тепер по чотирьох роках пожитя з Тобою між людьми напів ідіот, чудак, а щож пізнїйше буде зі мною? Невже бажаєш конче зробити мене повним ідіотом? Що Тобі з того, або Твоїй Мамі, бо не без того, аби Ти не робила се разом з Мамою? Може отже бути щастє між нами? Тому то, коли і тут не пошануєш моєї волї й накинеш дитинї сю твою »тьотю« на хрестну матїр, тодї скінчило ся все вже між нами. Можеш полишити ся раз на все при Мамі, або подати ся на посаду господинї до якого дому. Страшна се річ розлучити ся з жінкою, але о много страшнїйше не мати нї хвилинки спокою в хатї.

Дивує мене, що спішите ся так з хрестинами, що навіть не маєте часу порозуміти ся зі мною. Колиб мені вільно було обявити Вам мою волю, то я сказав би, що не конче бажаю аж дві пари кумів — достаточно одна, а гідна. Бажав би я за кума, коли хочете там хрестити, Лугового, як чоловіка характерного й розумного та гідного, аби моя дитина наслїдувала його. Проти Зонї теж не маю нїчого. Але Кавецького не бажав би я собі, коли так нечесно знає поступати, як пр. з Луговим. Що-до якогось там декана — не знаю його, а декан єще за мало. Коли Луговий знає його як чесного чоловіка — нїчого проти нього не мав би я. Моїм бажаннєм є, аби Вуйко з Підперелїска хрестив. Його син Михайло добрий на кума. А що-до куми: може бути Зоня, молодша Кавецька, тета з Підперелїска, вкінцї може бути стара Кавецька. А як не можете ді-

брати, або вже без мене запросили Ви славетну »тьотю« і не випадає її вже викинути, то скажіть, що я не хочу, аби дитина хрестила ся з церемонії, бо в себе рад би я се вчинити і охрестїть лише з води, без кумів, а з церемонії можна пізнійше дома. Що року мій декан приїзжає з другим сьвящеником і тодї можна охрестити. А сього року обіцяв ся ще один сьвященик приїхати з деканом. Коли одначе хочете там хрестити, то добре було би се зробити в день іменин дитини.

Що до Тебе — я післав Тебе за останній гріш до Мами, бо казала Ти, що мусиш лїчити ся, а тимчасом навіть не згадуєш про се; нїчого не пишеш, що чувати з Твоїм здоровлєм? На правду, ціле Твоє поведеннє дивне. Для Твойого здоровля — я посьвятив дїтий, себе і свою кишеню, а Ти навіть не погадаєш про се. Адже дїти там чисто марнують ся; моя мала не має де вийти, нема сьвіжого повітря, нема

лїса, а малий відбувши таку дорогу, при лихім молоці — нидіє... Се добре? Га! Все благоденствує за Твоїх rządów. Ой Боже милосерний, здаєть ся, вже ніколи не буде добра між нами... Скажи мені, яке моє житє, яке щастє з Тобою? Кажу Тобі, коли не думаєш инакше жити, то можеш тепер розпрощати ся раз на все, бо воно мусить наступити, коли не перестанеш ходити слідами своєї тети. Боже милосерний, зглянь ся над моїм тяженьким горем — який я нещасливий — і уразуми мою дорогеночку жіночку, переміни мою долю, наверни на просту дорогу се, що мені найдорожше — мою подругу. Буду щодня молити Бога за Твоє наверненнє, за Твою поправу. Розходить ся мені о дітий, аби вони мали опісля в Тобі якусь провідницю, якусь моральну підпору, аби мали здорову осолоду в молодечих літах, аби не заразили ся Твоїми норовами.

Боже, почуй мене, а Ти, Пречиста Діво, причини ся за мною! — Бувай здорова — Андрій.

Писав по опівночи.

Чортова Скала 19. VI. 1984.

Дорога Юлю!

Нині одержав я від Тебе пакунок. Щиро дякую за всьо, а за красну, дуже красну сорочку таки цілую. Трібував я єї нині на собі. Шкода лише, що в шпї трохи за вузька, жалую, що моє біднятко напрацювало ся, а робота не випала вновні так, як треба. Розумнійше, гадаю, було би, піднімаючи ся такої тяженької праці, тоб то вигафтовування і вишпвання сорочки, перше взяти з мене міру, або написати про неї до мене. А тоді не мав би я слів Тобі на подяку, та я й так щиро дякую в гадці, що — аби Тобі дав Бог лише здоровля — на будуччину будеш розумнійша і все буде дуже добре.

Ти ще, моє серденько, питаєш ся, чи маєш їхати до Львова лічити ся? Коли Твойому здоровлю сього конче потрібно, то їхати чим скорше й ратувати ся, як лише можна. Здоровлє — перша річ! Я не спиняю Тебе; на се вислав я Тебе. Роби, що вважаєш за добре для себе· Прикро воно вправді й жаль, що ми не вміли пригосподарувати бодай стілько, аби мати на лиху годину, от як тепер Тобі потреба, а мусимо — немов би ми сиділи на бурку — витягати з каси, що придбали Тато Бо за сих кілька неділь, як від'їхала Ти, годі мінї було призбирати стільки, аби ще й Тобі післати; з того місяця мусів я покрити деякі давнїйші потреби і видатки. Тобі, кілько я міг, післав, а доходів тепер у лїтї, як знаєш, нема майже нїяких. Адже ми обоє разом мали більше часу, заощадити щось. От приміром се: Стіг сїна від осени до нового сїна повинен вистатчити для одної на-

віть великої корови. А нам вистатчило до половини зими. Правда, корова мала того сїна як хлоп на богатім празнику, та що з того? На корові не прибуло нїчого, а ми в половинї зими мусїли викинути двацять кілька ринських знову на сїно. Сї гроші, як сама знаєш добре, придали ся би тепер, аби ратувати Твоє здоровлє. А так нема. Купили ми, пригадуєш собі, далеко менше сїна, нїж мали ми перше свого власного, а одначе на значно довше вистатчило при ощадности, хоча о много смачнїйше, не минуло ся й вистатчить аж поза нове сїно; корова не мізернїйша нїж перше, коли сїна мала повно аж під ногами. А колиб ми се куплене сїно так не щадили, вже давно було би минуло ся і кільканацять ринських знову викидай. Може слуги винні? Та бо даруй — не гнївай ся! І Ти, коли прийшло Тобі робити, не лїпше від них робила, а вони робили робом Панї;

зрештою пані казала їм так робити і не помогло, хоча мене се гризло. Така сама ощадність і з дровами, що знаєш, кілько коштували журии й гроша, аби їх придбати для хати. І так з кождою річею, перейшовши все аж до змарнованого куснка хліба.

Видиш, моя люба Юлю, колиб ми були не скнирами, скупцями, але ощадними всюди, в кождій річи: колиб ми всьо, що маємо, розумно пошанували, правда, поміркуй, таки нині щось було би в нас, не менше може як у других, що проживали на нашім місці. А так що ми приробили? Скажи, де наша праця? Що коло нас видко? А прецінь ми обоє не дармували. А одначе ми не приробили навіть кільканацять ринських, аби бодай Тебе ратувати. Тому ідемо до каси не складати, але витягати, доки дасть ся, по небіщику Вітци, бо свого не маємо і не будемо мати,

доки не опамятаємо ся. Правду сказати, коли не вміємо нічого для себе придбати, то бодай дітям нашим випадає лишити се, що Тато полишили, а ми і се їм видираємо. Боже, які се родичі? Чи се не гріх? Призадумаймо ся добре! Одначе, Юлю, моя люба, — не гризи ся, пригорни ся до мене, всьо ще можна направити, лише треба хотіти пійти за моїм проводом без злости, й відворкування, бо се для мене страшнійше, ніж сама смерть, а для нас усіх із діточками заглада. Поміркуй, моя люба, де нерозумна жінка не зважає на свого чоловіка, але жиє, як сама хоче, який там гаразд? Глянь на славну свою тітку. Чи є там милий спокій, взаїмна любов, поважаннє, доробок, здоровлє, охота до житя? А люди за що їх мають? Обносять, хто не хоче. А де розумна жінка поважає свого чоловіка, улягає йому і за ним іде, там їх поважають люди,

бо між ними аж пахне щастєм, взаїмна любов розстеляєть ся на всьому, поважаннє й достаток йдуть самі собою, там діточки виховують ся на красних людей, там аж хочесь жити кождому.

Юлю — серце моє! Ти любиш мене? Скажи, ах скажи, чи буду я ще з Тобою щасливий?? Бог мені сьвідком, я хочу Твого, мого і наших дітий щастя; чую се в собі сильно, що при Божій помочи доведу Тебе і наші діточки до щастя, поважання й достатку, лише коли мене трохи любиш, не гризи мене нічим, бо се для мене страшна мука — гірша від смерти. Іди як розумна, люба жінка за моїм проводом всюди і в кождій річи, бо я преці нь Твій чоловік. Адже нас Бог злучив, а церков поблагословила. Не топчім того, що сьвяте. Там сказано, що треба чоловіка шанувати, любити і його слухати. Чоловік — се велике слово в розум-

них людий, більше ніж рідний тато, рідна мати, бо тата й маму жінка покине, а за чоловіком піде. Аби так було в нас із початку, мій Боже! Нам були би спливали мило, щасливо спільні дні нашого життя в любій любві, в поважанню у людей, в дорібку та здоровлю. Ми нині обоє тішились би Твоїм здоровлєм та наших любих, дрібненьких діточок. А так пішло Твоє здоровлє і моє надірване — ратувати його не придбали ми нічого. Наше подружє було досї таке, немов би Бог увігнав двох голодних вовків у одну хату. Але при помочи Божій Ти вже не ся, що була перше. Правда, моє любе?! Будеш отже мене вже все слухати? Нічим не засмутиш мене? Коли так, то начнемо від Твойого здоровля. Тому будь ощадна. Кілько Тобі треба, візьми собі з каси і ратуй своє здоровлє, як лише можеш, бо здоровлє найпотрібнійше, а опісля бу-

демо своє всюди ощадними і мусимо назад вложити до каси, та ще й більше, бо пізнійше будемо потрібувати знову, коли звідси будемо забирати ся.

Коло мене нема нічого незвичайного. Марунька білила трохи рушники, — гарно білять ся — але перестала, бо тут від довшого часу що дня страшні дощі. Коло ковалихи забрала вода величезну часть города: Срулькову стодолу розвалило, багато дерева поплило. В паньства Кайдрів знищила вода город, а в Стефана Матвія і в Берґера була навіть у хаті. Ся вода спливала широко з шумом через дорогу до ріки. В пивниці було до недавна повно води, далеко більше ніж на весні; дорогу, як сходить ся у нас з гори, майже половину забрало на долину, а на тім місці велика фоса. Наш бичок гарний, подібний до красулї; виссає майже всьо молоко, а менї лишаєть ся тілько на

снїданнє. Барабо людокінчує Марунька сапати; дощі не дають. Їсти варить, як на Маруньку, не зле; росіл щось два рази не можна було їсти, багато води доляла. В городї всьо красне, давнїйше обполола; в короткім часї треба буде деякі грядки другий раз полоти. Низький горох цвите вже; редьковцю засїяла другий раз, бо перша вже минула ся Дякова Параска приходить що дня до нас; тужить дуже за нашими дїтьми. Чи Оля ходить ще, з пипкою і чи вже говорить? Що і як вимовляє? Чи мальчик вже сидить? Чи не змізернїв? Параска дуже добра дитина, може вірнїйша для нас нїж Марунька, все помагає їй та радить, аби для нас була добра й вірна. Дяка маю иньшого — старший чоловік, трохи придуркуватий, мешкає в трупарни, хотїв би женити ся з Параскою, навіть осьвідчив ся.

Я помаленьки приходжу до себе. Що там з Тобою? Рад би я бути коло Тебе, коли будеш у Львові та дарма — на жаль нема зза чого. Я сиджу майже все в дома, маю много роботи: часом вечером рідко коли піду на кругольню, аби розірвати ся трохи. Часто питають ся пані, коли приїзжаєш до дому? Рад би я, аби Ти ходила на театральні представлення, коли загостить там театр. На се прислав би я Тобі по змозі гроший трохи, бо таким робом розірвалась би Ти і дещо навчила ся. Запитай ся в касі, чи ми маємо платити від своїх грошиї особисто-доходовий податок, чи може каса платить сама? Я записую всї свої видатки. Кажуть люди, що тепер виглядаю далеко лїпше, коли Ти відїхала. Твоє ліжко ще до нинї стоїть нерозстелюване, навіть нерухане. Почта в нас тепер відходить о четвертій годинї рано, а приходить о четвертій по

полудни. Марунька чистила позавчера велику лямпу і збила умбру її скелко. Дуже красно взносить ся по шнурках фасоля довкола альтани Сього року, здаєть ся, не буде бараболь, бо страшні дощі, а капуста коло бараболь дуже мізерна. в городі знову красна. Трава в сім часї може трохи більша ніж тамтого року; вневдовзї треба буде косити, аби лише діждати ся погоди. Вепричок виглядає так тепер як Гануська, хоча не конче радо їсть бураки. Більше не даємо нїчого. Кури несуть ся, якось не квокають; одна нанесла яєць під стайнею і сиділа на них. Ми взяли до хати, а вона не хотїла сидїти. Тепер хоче нам дати квочку з яйцями Камінська, а опісля аби ми їй дали за се половину курят, розумієть ся, й квочку віддали. Може се не буде зле?

Щось менї видаєть ся за мало гроший в касї. Адже лише від 400

ринських за три роки повинно бути по 5% 460 р.; там було 500 р., а потім 600: взяли ми всего 180 р., полишило ся чистого капіталу без процент'в 420, а де процент? Щось там мусить бути... Може побачу сю книжочку, то переконаю ся. А може написала би Ти мені докладно, що стало ся з тими грішми, що так мало в касї? Бо щось мусить бути, се більше як певне. Може ти помилила ся тепер, як писала до мене, додаючи, що в касї маємо всего 450 р., словами: чотириста пятьдесять ринських. Жду докладного пояснення.

Ще одно: трохи невластиво адресуєш до мене. »Високопреподобний« належить ся крилошанам, а не менї. Мене титулує ся »Преподобний«; звичайно адресують: »Всечеснійший«. Мойого імени не дроби на верху. Коли рекомендуєш лист, то не треба додавати місцев'сти ще і латинськими буквами, вистат-

чить руська напись, пропасти не, може, бо рекомендований, хай чужі люди вчать ся по нашому читати. Адресуй поправно; хай не думають люди, читаючи по почтах, що дістаю листи від якоїсь кухарки, а не від своєї жінки.

З ким спить Оля? Стережи її як ока в голові, бо там дорога за порогом і близько потік, то знаєш, що се для дитини може бути нещастєм.

На тім кінчу сей предовжезний лист. Дякую Тобі ще раз щиро за хусточки, а головно за красні на них моноґрами і за ще кращу сорочку. Цілую Тебе і мої любі діточки — Андрій.

Мамі цілую руці і здоровлю Всїх наших, а кумам мого сина складаю щиросердешну подяку за прислугу і їх дари; найбільше дякую нашому старенькому Вуйцеви, що охрестили, не жалуючи в тім віці свойого труду.

У кого брала Ти гербату? Яку і по чому? Я купив там, де казала Марунька. Говорила, що Ти брала пачку по 28 кр., але дуже зла. Нинї дістав я судове завізваннє в справі нашого дружби. Не знати. як присудять? Чи він зараз віддасть менї довг? Чи будуть обтягати йому з пенсиї. Погана історія.

Телеґрама з Лїса до Андрія Шрама — 1. липня 1894.

Приїзди, син безнадійно хорий — Юлїя.

Чортова Скала
27. липня 1894.

Дорога Мамо!

Дуже перепрашаю Вас, що так довго не писала я нїчого, але не дивуйте ся! — Я цїлу дорогу їхала в сварцї та плачу. Все кричав до мене: »Ти вбила менї дитину. Непослух пімстив ся на тобі і менї. Доріж, добий мене!« Я втихомирювала його й розраджувала. Але де

там! Город застала я зарослий по вуха, велике нехлюйство в хаті! я вже четвертий день чогось слаба, ледво ходжу... Чи Мамунця здорові? Мільця? Лугові? Мінї до того всього вкрали, тілько що приїхала я, три куснї солонини, вартости сїм золотих. А хто винен? жінка. За моїм дорогим синочком не можу успокоїти ся; дуже мінї тяжко на серці; що ночи снить ся мінї дуже бридко, а пробудивши ся з такого сну не памятаю нїчого, що дїєть ся зі мною? Бачу немов на яві, як лїкарі стоять над ним, а воно мучить ся, рощибає собою, корчі підмітують ним, пищить дико, мелькає язичком, перебирає скоро. Всьо як тодї було. Уста спалені, викривлені від болю, очи запалі. Бачу, як лїкарі вливають лїкарства. А я кричу несамовито: Сину мій, дитинко моя! За що ти так дуже мучиш ся? За що терпиш? Що ти кому заподїяв? Що завинив? І з тим

криком буджу ся. Весь лізе мені на память. Ніколи не можу розвязати кінця, ні початку. Не знаю. що зі мною буде?

А тепер, Мамо, пишу Вам найважнійшу річ: між нами дуже великі гризоти. Одного дня не було без гризоти і сварки, від коли я приїхала. Страшно гризе мене: говорить, що не дасть мінї їсти нічого і змусить мене. аби я пішла собі від нього. Кілька разів хотів мене бити, останніми словами лає мене і лише бє та пре на се, аби я забрала ся. Се, що він хоче сепарациі. говорить мені на день по кілька разів, а тепер останні три днї говорить заєдно, що їде до адвоката і зробить конець, бігмаєть ся й заклинаєть ся, що правду каже. Я в тій розпуці вибрала ся до пані Розмаринової. Вона почала дещо оповідати за свого чоловіка, а годї я стала розказувати їй за своє нещастє. Питаю ся її, що робити?

Вона сказала на се, що в кождім подружю є ріжні нещастя — більші і менші, але є всюди. Казала, хоть знаю, що грішила, що подруже не може походити від Бога, лише від чорта. Стілько погані, всякої мізериї не міг би, каже, Бог зсилати на звязаних людий; се все чортівська справа. Звязати звяжуть, але чому не розвяжуть? Лише кажуть смажити ся на розжарених вуглях терпінь і катовань. Мусиш, а як годі? Колиб сї, що хочуть женити ся, знали докладно, яким гараздом є подруже, то відпекувались би руками й ногами жінки й чоловіка. Пекло закрите перед людьми. Ніхто не зідре попереду заслони...

Для людського ока, для опінії вудять, консервують ріжні скандали, страхають ся розкрити чорну книгу перед сьвітом. Хай котрий прочитає сам з неї... А може люди, як сї нетлї до сьвітла, лїзуть у подруже

по смерть, по отрую. Вона наговорила ся ріжного: сказала мені, що він мусить давати дещо для мене на житє; говорю, що без дитини не піду, бо я збожеволіла би. Розмаринова заявила, що і дитину мусять мінї присудити, бо се дївчина; говорять: що будете журити ся? Чи ви без нього не будете жити? Перехрестїть ся і йдїть. Бідна плакала з моєї недолї. Говорила, аби я нїчого не зачинала. Хай він уперед їде до адвоката і починає, що хоче, а ви заждїть, аж дадуть вам знати, тодї будете робити своє. Одначе я на неї не спускаю ся, але пишу до Вас, бо може вона добре не знає, а я могла-б вийти на тім дуже зле Тому то прошу Вас, Мамо, і благаю, коли любите мене, не пускайте сього собі в іграшку, бо то не жарт. Оповіжте се все Луговому хай буде так добрий, хай порадить, що з тим робити? Чи хай він їде в перед до адвоката? чи я

маю їхати? чи дитину присудять мінї і кілько пенсиї можуть присудити? А знову коли він піде скорше до адвоката, аби не говорили опісля на мене люди: як ти була би добра, то не ходив би він по судах... Колиб се мало вийти мінї на ганьбу, то може я пішла би вперед? Мамунцю дорогенькі, колиб Луговий не хотів нїчого сказати, то їдьте зараз до адвоката, тілько до якого доброго, порадьте ся про все, та зараз відпишіть мінї, бо я дуже гризу ся; майте надомною милосердє. Знають Мамуньця, як Бога люблю, так терплю вже, що в моїй силї; так буде шукати, так буде кнпрати, доки не пічне якої сварки. Робить се по кілька разів денно. Я ще з одного не виплачу ся, а вже друге є. Гадаю так, коли піду собі від него, то може-б ми мешкали разом в якім більшім містї, дешевше коштовало би нас разом; трохи мала-б я пенсиї від него,

трохи шила що і якось давала-б собі раду. А слуга говорить, що за жадну ціну сьвіта не полишила ся би з ним, каже, що вже досить їїналоточив, як мене не було в дома. Конче просить, аби я взяла її з собою, коли від'їду. Вона буде й за меншу платню, лише аби була при мені, а вона не є дуже зла, добра дівчина — не можу нічого злого сказати на неї, кромі того, що нехарна трохи. Оля здорова, весела; кличе виразно: мамо.

Кінчу, бо замкнуть почту. Жду як найшвидшої відповіди. До него нема вже що говорити, бо він зараз каже: твоя мама »варятка« і ціла твоя родина божевільна. Мамо, не журіть ся й не гризїть ся, бо се не поможе нічого. Така вже моя доля. За адвоката зверну Мамунції гроші.

Цїлую руці дорогої Мамунції і всїх цїлую сердечно —

Юлїя.

Чортова Скала 25. IX. 1894.

Дорога Мамо!

Я отримала лист від Мамунції, та довго не відписувала нічого. В тих безмежних гризотах не можу взяти ся до писання; так само не відписала я на лист Мільції і тітки. Я зволікала з дня-на-день; гадала, чей буде ліпше; не хотіла я наробляти Мамі жури. Але тепер бачу, що шкода всього мого заходу; він як скажений зьвір, бє мене, ходжу зі синцями немов яка вуличниця, шкалює мене останніми словами перед служницею і все каже: забирай ся від мене, бо викину тебе: говорить, що коли-небудь звяже мене шнурами й добре набє, а відтак вижене. От таке то житє маю я з моїм чоловіком! Сього вже менї за богато — робіть, що хочете, я не буду з ним жити. Ви самі, Мамо, не будете потягати на таке житє, коли тілько маєте милосердє надо мною. Тут лише гріхи, про-

клони, а ніякої користи. Ой зле, зле, що я не маю ніякого талану в руках; я вже давно була би зробила з ним порядок, а так — Учіть Мільцю, учіть, нехай покінчить школи, аби мала свій кусник хліба в руках, а тоді може віддавати ся. Для мене вже всьо за пізно!

Посилаю Мамунці щадничу книжочку, аби Ви прислали мені на дорогу. Маю сім золотих довгу у Берґера, черевики подерті, не маю навіть чим приодіти ся, потрібно найменше шість зол., а тепер дорога; я беру всі мої річи та всьо пакую у великий куфер, ліжка не беру. Не знаю, як надати на зелїзницю сей куфер і де його відослати, чи до Мами, чи до тітки? Може я найду яке місце. Прошу не барити ся з присилкою гроший, зробіть се найшвидше. Гадаю, що трицять пять ринських вистане? Коли і Мама вважали-б, що сього за мало, то прошу вийняти більше. Я не хотіла би

шастати, тілько всего крейцаря маю на найтяжшу годину, в якій недузї. Прошу менї як найскорше відписати: як вислати куфер і де? Чи Мамунця здорові? Мільця? Лугові? Цїлую руцї Мамунцї —

Юлїя.

Чортова Скала 6. X. 1894.

Дорога Мамо!

Лист і гроші отримала я. Правдоподібно виїду до Вас рано в четвер на другий тиждень. Пишу до Мамунцї про дуже прикру річ. Андрій не хоче менї дати нїчого, кромі куфра і річий до вбирання. Не хоче дати нї одної подушки, нї постелї, нї футра, нї машини, нї корови. Говорить, що на се має дитину і се все полишає для дитини. Радять менї, аби я викрала машину; радять, щоб лишити верх з машини там, де стоїть, тілько саму машину опакувати добре і дати до куфра. Що мама скажуть на се?

Дораджують мені, аби я взяла зі свого ліжка подушки, а се на місце напхала яких-небудь лахів... Чи зробити се?? Бою ся футро брати, аби не вбив мене. Воно висить у сінях. Відписувати на се не будуть мати Мамунця часу, тому то нехай Мамунця прочитають лист і нехай зараз зателєґрафують до мене сими словами: Зроби так, коли годите ся, аби я викрала річи; коли знову Мама не хочуть, то прошу зателєґрафувати: не роби так. Я вже буду розуміти, що значить се. Прошу зробити се як найшвидше, бо я хочу пакувати.

Цїлую руцї Мамунцї — Юлїя.

На сїм уривають ся листи. Андрій і Юлїя розійшли ся. Історпя женитьби на термін покінчена.